
NOTAT 2012-26

Landbruk og kompetansebehov i fjellregionen

IVAR
PETTERSEN

MIRIAM SØGNEN
HAUGSBØ

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

NILF utgir en rekke publikasjoner

Årlig utkommer:

- «Driftsgranskingar i jord- og skogbruk»
- «Handbok for driftsplanlegging»
- «Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk».
- «Mat og industri. Status og utvikling i norsk matindustri».

Resultater fra forskning og utredninger utgis i tre serier:

- «NILF-rapport» – en serie for publisering av forskningsrapporter og resultater fra større utredninger
- «Notat» – en serie for publisering av arbeidsnotater, delrapporter, foredrag m.m. samt sluttrapporter fra mindre prosjekter.
- «Discussion paper» – en serie for publisering av foreløpige resultater (bare internettpublisering).

NILF gir også ut:

- «Kontoplan for landbruksregnskap tilpasset NS 4102»
- Regionale dekningsbidragskalkylar.

NILF er sekretariat for Budsjettnemnda for jordbruket som årlig gir ut:

- «Totalkalkylen for jordbruket» (Jordbrukets totalregnskap og budsjett)
- «Referansebruksberegninger»
- «Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken»
- «Volum- og prisindeksar for jordbruket» som ligger på:
<http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Nn/VolumPrisIndeksar.shtml>

NOTAT 2012-26

Landbruk og kompetansebehov i fjellregionen

Ivar Pettersen

Miriam Søgne Haugsbø

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

Serie	Notat
Redaktør	Agnar Hegrenes
Tittel	Landbruk og kompetansebehov i fjellregionen
Forfattere	Ivar Pettersen, Miriam Søgne Haugsbø
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2012
Antall sider	27
ISBN	978-82-7077-849-2
ISSN	0805-9691
Emneord	landbruk, bygdenæring, utdanning, fjellregion, utmarksnæring

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskningene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

For 77 kommuner i Sør-Norge, inkl. Nord-Trøndelag, utgjør fjellområder mer enn halvparten av kommunens areal. I tillegg har 36 andre kommuner særlig høy tilknytning til fjellområder. Fjellarealene utgjør en særegen og viktig del av næringsunderlag og har vært med å prege kultur og bosetting over tid. Fjellområdene blir stadig viktigere som produksjonsressurser for voksende deler av økonomien som reiseliv og opplevelser. For å utnytte ressursgrunnlaget best mulig, er det behov for forståelse av situasjonen for både nye og tradisjonelle næringer i fjellbygdene. Videre trenges kompetanse for å se og kunne utnytte muligheter.

Fjellregionsamarbeidet i Sør-Norge omfatter i 2012 fylkeskommunene Oppland, Hedmark, Buskerud, Telemark og Sogn og Fjordane, regionrådene for Hallingdal, Valdres, Nord-Gudbrandsdal og Fjellregionen i Hedmark/Sør-Trøndelag, samt kommunene Tinn, Fyresdal, Hjartdal, Vinje, Krødsherad og Rollag. Samarbeidet skal være «pådrivar for ein politikk som sikrar at ressursar og verdier i fjellområda gjev grunnlag for utvikling og trivnad i fjellbygdene».

NILF ble våren 2012 bedt om å holde en presentasjon om landbruket i fjellregionene for fjellregionsamarbeidet. Buskerud fylkeskommune inviterte oss på vegne av et felles arbeid i Fjellregionsamarbeidet med sikte på etablering av en fjellfagskole, og har siden vært pådriver i oppfølgingen. Dette notatet bygger på presentasjonen med noe utvidet datagrunnlag. Det er et lite, første forsøk på å identifisere særtrekkene ved fjellregionen i landbruks- og bygdeutviklingssammenheng. Det synes vel verd å utvikle kunnskapsgrunnlaget videre. En slik satsing kan være et norsk svar på det fokuserte arbeidet med «Mountain farming» under «The European Network for Rural Development» (ENRD). Ole Kristian Stornes ved NILF – Bodø og Narve Brattenborg, NILF – Bergen, har bistått med bearbeiding av data. Agnar Hegrenes har gitt nyttige kommentarer. Berit Helen Grimsrud har ferdigstilt notatet med kyndig hånd. Miriam Haugsbø har vært en god medforfatter. Møtet med representanter for Fjellregionsamarbeidet har vært informativt og engasjerende og Sissel Kleven hos Buskerud fylkeskommune har vært en god kontakt og pådriver.

Oslo, desember 2012

Ivar Pettersen
Direktør

Innhold

	Side
SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING.....	3
2 FJELLREGIONEN I SØR-NORGE.....	5
2.1 Kommunene	5
2.2 Fem prosent av landets befolkning, svakt synkende andel	6
2.3 Mer landbruksorientert, men variert.....	9
3 LANDBRUKET I FJELLREGIONEN	13
3.1 Grovfôrregion.....	13
3.2 Melkeproduksjon: Mindre bruksstørrelse, raskt fall i antall bruk.....	14
3.3 Sauproduksjon: Større enheter, men fallende markedsandel for fjellkommunene.....	16
4 FJELLREGIONENS LANDBRUKSPOLITISKE INTERESSER	19
4.1 Kunnskapsgrunnlag: Fjellregionens konkurransevne.....	19
4.2 Sikring av økosystemtjenester.....	21
4.3 Foredling og produktidentitet.....	22
5 KOMPETANSEBEHOV	23
5.1 Bakgrunn for utdanningssatsing.....	23
5.2 Tentative avveininger ved utvikling av fagskoletilbud	24
REFERANSER.....	27

Sammendrag

Fjellregionen i Norge har et spesielt grunnlag for nærings- og samfunnsutvikling. Alt tyder på at dette ressursgrunnlaget har økende verdi. Det kan gi mulighet for alternative utviklingsretninger med ulike konsekvenser for bygdenæring og samfunnsutvikling. Kort oppsummert har vi funnet følgende trekk ved fjellregionen i Sør-Norge, inklusive Nord-Trøndelag:

- Én av 20 innbyggere: Fjellregionen i Sør-Norge bosetter 4,9 prosent av befolkningen i landet, med noe høyere andel av eldre enn av yrkesaktiv befolkning. Fram mot 2040 vil den eldre delen av befolkningen vokse markert her, som ellers i landet, men i lavere tempo.
- Viktig for norsk landbruk: De 77 kommunene i fjellregionene står for rundt 20–30 prosent av landbruket i Norge regnet etter jord- og skogbruksareal, antall aktive bruk og antall husdyr i grovfôrbaserte næringer. I tillegg har fjellregionen en stor del av områdene for utmarksbeite i Norge.
- Landbruket i fjellregionen er i stor grad knyttet til grovfôrressursene. 26 prosent av norske melkebruk, 22 prosent av melkekyrne, 28 prosent av sauebruk og 30 prosent av vinterfôra sauer finnes i de 77 kommunene.
- Avhengig av sysselsetting i landbruket: Fjellregionen har, tross et vesentlig innslag av industrikommuner, i gjennomsnitt om lag 15 prosent av sysselsettingen knyttet til jordbruket. Dette er langt høyere enn for landet totalt.
- En stor andel av befolkningen bor på landbrukseiendommer: Nesten hver tredje innbygger i regionen bor på landbrukseiendom. Andelen er tre ganger så høy som for landet totalt, men varierer sterkt. Regionen har kommuner med ensidig landbrukspreg – som Hjartdal og Tolga med over 50 prosent bosatt på landbrukseiendommer – og ensidige industrikommuner – som Årdal og Odda hvor andelen er ned mot 5 prosent.
- Ulik strukturutvikling: Antall melke- og sauebruk synker raskt over hele landet, men noe ulikt for ulike driftsformer og for fjellregionen sammenlignet med landet ellers. I løpet av ni år er antall melkebruk redusert med 40 prosent i fjellregionen, mot 50 prosent i landet totalt. Fallet i antall sauebruk er lavere, men takten i nedgangen høyere i fjellregionen. Strukturforskjellene er også ulike mellom saue- og melkenæring. Melkebrukene er gjennomsnittlig mindre og sauebrukene gjennomsnittlig større i fjellregionen.
- Fjellregionens konsentrasjon om landbruksnæring gir landbrukspolitikken en viktig rolle for regionen. Fjellregionen har grunn til å legge vekt på både den varslede satsingen på kompetanse og forskning bl.a. med sikte på næringsutvikling, satsing på mer helhetlig utvikling av bygdenæringer, sikringen av økosystemtjenestene og mulighetene for å utvikle og markedsføre matprodukter med produktidentitet knyttet til ressursgrunnlag og tradisjon i fjellregionen.
- Kunnskapsdelen er derfor viktig og det er interessant at Fjellregionsamarbeidet prioriterer utdanningstilbud konsentrert om ressursforvaltning og samfunnsutvikling i regionen. Det kan gi tilstrekkelig grunnlag for å utvikle tilbud som kan være ganske unike i norsk sammenheng, som dekker både agronomi med et spesielt ressursgrunnlag og et bredt bygdeutviklingsperspektiv.

For regionen selv, og for hele samfunnet, er det viktig med god forståelse av ressursgrunnlaget for matproduksjon og økosystemtjenester i fjellregionen. Dette notatet har beskrevet noen av trekkene ved fjellregionen som et første forsøk på å klargjøre litt av grunnlaget for et arbeidsfellesskap for kompetansebasert satsing på næringsutvikling i regionen.

1 Innledning

Dette notatet beskriver noen trekk ved landbruk og samfunn i norske fjellregioner. Notatet er utarbeidet for Fjellregionsamarbeidet, et regionalpolitisk samarbeidsnettverk for kommuner, regionråd og fylkeskommuner i Sør-Norge. Samarbeidet dekker regioner hvor fjellområdene er en viktig del av ressursgrunnet og forutsetning for nærings-tilpasning, kultur og livsvilkår.

Fjellregionsamarbeidet arbeider bl.a. med ideen om å utvikle et fagskoletilbud innenfor fjellandbruket.

NILF ble våren 2012 utfordret til å delta i et arbeidsmøte i regi av Fjellregionsamarbeidet som skulle drøfte næringsbakgrunn med vekt på landbruksnæringene, og mulig innretning av et Fjellfagskoletilbud. På basis av presentasjonen i møtet, diskusjonen og noe ekstra kartlegging, viser og utdypet notatet hovedtrekkene i presentasjonen. Første kapittel gjør rede for enkelte trekk ved befolkningsutvikling i fjellkommunene. Deretter følger en redegjørelse for hovedtrekk ved to jordbrukssektorer, melkeproduksjon og sauehold. Tredje kapittel ser på noen landbrukspolitiske temaer av betydning for regionen. Utgangspunktet er her siste melding om landbrukspolitikken og fjellregionsamarbeidets uttalelse i den forbindelse. Siste kapittel illustrerer en tentativ sammenheng mellom situasjon med muligheter og utfordringer, og innretning av et fagskoletilbud for næringsutvikling i fjellregionen.

Den underliggende problemstillingen er å forstå noen av fjellregionens særtrekk som grunnlag for eget undervisningstilbud innenfor nærings- og samfunnsutvikling. Arbeidet er begrenset og dekker bare noen eksempler på mulige særtrekk og spesielle kunnskapsbehov. Når det gjelder landbruket, dekker notatet kun to sektorer: melkeproduksjon og sauehold, og analysene er begrensede. Jeg har ikke sett på skogbruket. Det kanskje viktigste området med særlige behov for egen kunnskap, er økosystemtjenester knyttet til forvaltning av utmarksområder, utmarksturisme, kulturlandskap, biologisk mangfold, rovdyrforvaltning osv. På dette området er det også behov for en kartlegging av både utfordringer, muligheter og kunnskapsbehov. Innenfor jordbruket indikerer notatet at regionen kan ha problemer med konkurransevnen innenfor saueholdet som har vært et sentralt område for regionen.

2 Fjellregionen i Sør-Norge

Fjellregionen i Sør-Norge, inklusive Nord-Trøndelag, er her avgrenset til 77 kommuner basert på en analyse gjennomført av Østlandsforskning. De 77 fjellkommunene varierer fra noen av landets mest jordbruksorienterte til ensidige industrikommuner, og bosetter samlet ca. fem prosent av befolkningen. I tillegg finnes et antall kommuner, gjerne naboer til fjellkommunene, som i stor grad også har aktivitet og kultur knyttet til fjellets ressurser.

2.1 Kommunene

Østlandsforskning offentliggjorde i 2010 en studie «Fjellområder og fjellkommuner i Sør-Norge inklusive Nord-Trøndelag. Definisjon, avgrensning og karakterisering»¹ Rapporten vurderer alternative definisjoner av fjellregioner og bruker en definisjon av fjellregioner som kommuner hvor minst 50 % av arealet kan betegnes som fjellområde, dvs. er minst 700 moh., og 600 moh. i Nord-Trøndelag. Tanken er at 50 % «er et så dominerende landskapsinnslag at det er høyst rimelig å forvente at det gir en ramme for utvikling og policyutforming for en utviklingsenhet som en kommune representerer». Det åpnes samtidig for at ulik kommunestørrelse og andre forhold kan tilsi en mer fleksibel definisjon slik at det kan tas hensyn f.eks. til aktiviteten i kommunen for øvrig.

Østlandsforskning finner at det er 77 kommuner i Sør-Norge og Nord-Trøndelag som oppfyller kriteriet om minst 50 prosent fjellareal. De 77 kommunene fremgår av tabellen nedenfor.

¹ Tor Arnesen, Kjell Overvåg, Erik Glørsen, Carsten Schurman, Øyvind Riise: *Fjellområder og fjellkommuner i Sør-Norge. Definisjon, avgrensning og karakterisering*. ØF-rapport nr.: 08/2010.

Tabell 2.1 Fjellkommuner i Sør-Norge og Nord-Trøndelag, kommuner med mer enn 50 % av arealet som fjellareal

0430 Stor-Elvdal	0520 Ringebru	0633 Nore og Uvdal	1231 Ullensvang	1524 Norddal
0432 Rendalen	0521 Øyer	0826 Tinn	1232 Eidfjord	1525 Stranda
0434 Engerdal	0522 Gausdal	0827 Hjartrdal	1233 Ulvik	1539 Rauma
0436 Tolga	0540 Sør-Aurdal	0828 Seljord	1235 Voss	1543 Nesset
0437 Tynset	0541 Etnedal	0831 Fyresdal	1251 Vaksdal	1563 Sunndal
0438 Alvdal	0542 Nord-Aurdal	0833 Tokke	1252 Modalen	1634 Oppdal
0439 Follidal	0543 Vestre Slidre	0834 Vinje	1417 Vik	1635 Rennebu
0441 Os (Hedm.)	0544 Øystre Slidre	0938 Bygland	1418 Balestrand	1640 Røros
0511 Dovre	0545 Vang	0940 Valle	1419 Leikanger	1644 Holtålen
0512 Lesja	0615 Flå	0941 Bykle	1420 Sogndal	1665 Tydal
0513 Skjåk	0616 Nes (Busk.)	1046 Sirdal	1421 Aurland	1711 Meråker
0514 Lom	0617 Gol	1129 Forsand	1422 Lærdal	1738 Lierne
0515 Vågå	0618 Hemsedal	1134 Suldal	1424 Årdal	1739 Røyrvik
0516 Nord-Fron	0619 Ål	1135 Sauda	1426 Luster	
0517 Sel	0620 Hol	1227 Jondal	1431 Jølster	
0519 Sør-Fron	0632 Rollag	1228 Odda	1449 Stryn	

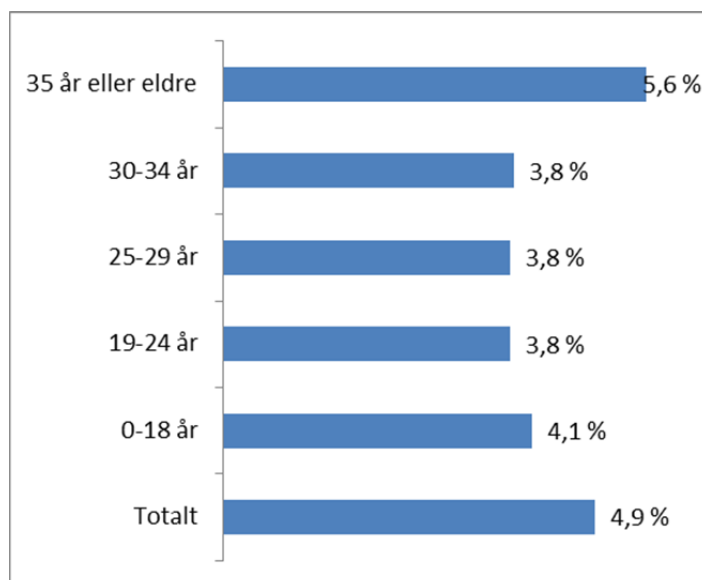
I tillegg definerer Østlandsforskning en gruppe kommuner med mindre enn 50 % fjellareal som tilliggende fjellkommuner. Tilliggende fjellkommuner er kommuner som ved sin aktivitet eller bygningsmasse er sterkt knyttet til eller avhengig av fjellarealet. Et kriterium er at kommunen skal ha et høyt antall fritidsboliger innenfor en avstand av maksimalt 2,5 km fra grense til fjellareal og ha relativt betydelig andel fjellareal av samlet areal i kommunen. Forskerne finner at 34 kommuner i Sør-Norge tilfredsstiller kravet. I tillegg defineres Hornindal i Sogn og Fjordane og Granvin i Hordaland som fjellkommuner pga av relativt høy andel, over 40 %, fjellareal, og betydelig næringsaktivitet knyttet til fjellarealene. Totalt blir dette 113 av Sør-Norges 342 kommuner – Nord-Trøndelag inkludert.

I notatet begrenser jeg begrepet fjellkommuner til de 77 kommunene som er listet ovenfor. På den måten vil antagelig sammenligninger mellom fjellkommuner og andre kommuner gi større grunnlag for forskjeller enn om vi inkluderte «mellomkommuner». På den annen side undervurderes andel av befolkningen, andel av jordbruksareal osv. som i vesentlig grad er knyttet til fjellressurser.

2.2 Fem prosent av landets befolkning, svakt synkende andel

Ca. fem prosent av Norges befolkning bor i de 77 fjellkommunene i Sør-Norge. Andelen vil ifølge SSBs befolkningsprognoser synke over tid og veksten i den eldre delen av befolkningen slår betydelig sterkere ut i andre deler av landet enn i fjellkommunene.

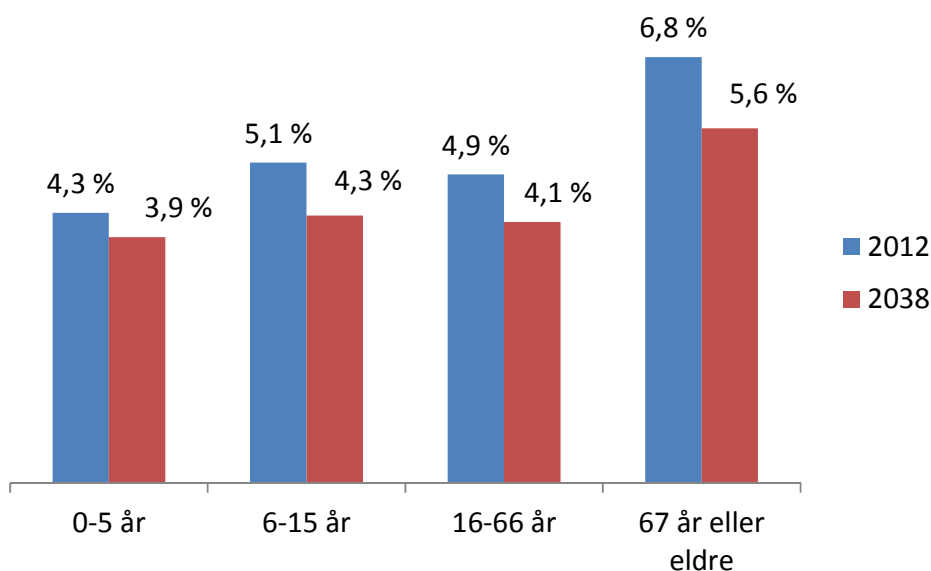
Det bor i 2011 251 000 personer i fjellkommunene i Sør-Norge, regnet etter faktisk bosted. Registrert bosatte er ca. 4 000 høyere. Avviket mellom registrert og faktisk bosted er konsentrert om aldersgruppen 19–24 år og 30–34 år, dvs. år hvor det er vanlig å ta høyere utdanning og etablere seg. Som det fremgår av figur 2.1 er andelen personer over 35 år høyere enn for de andre gruppene.

Figur 2.1 Innbyggere i 77 fjellkommuner, andel av landet totalt etter aldersgruppe. Faktisk bosatte, 2011

Kilde SSB

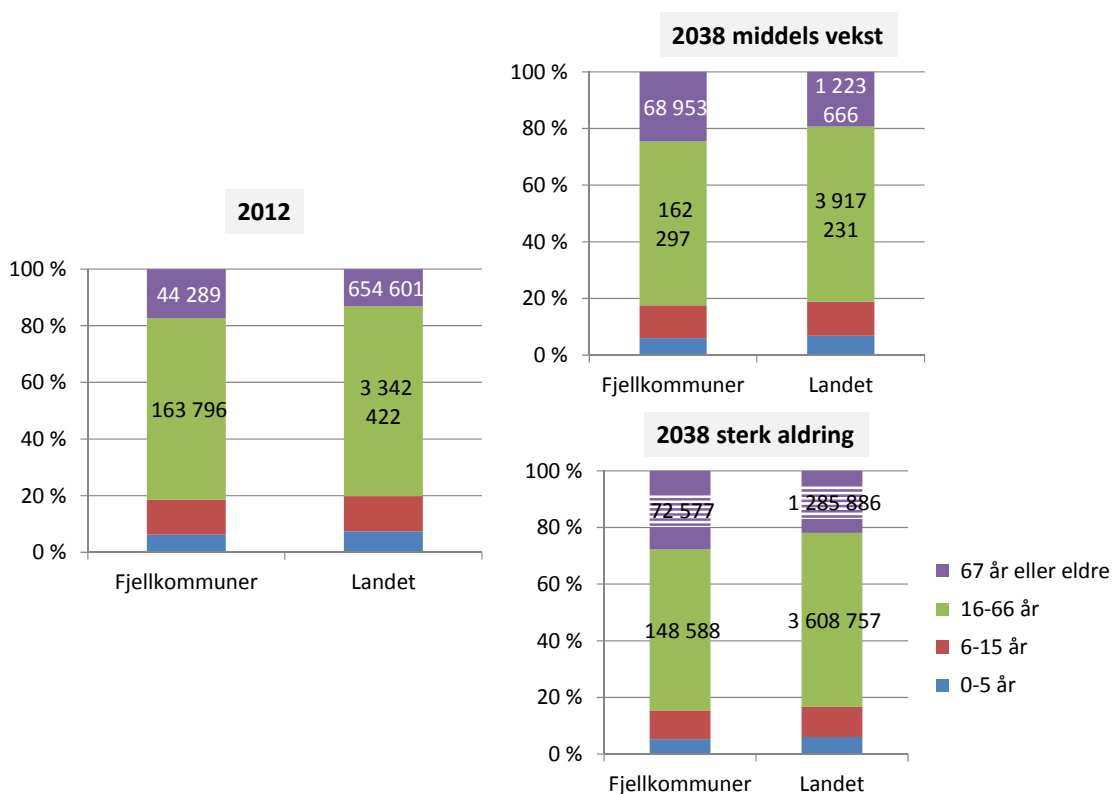
Ifølge befolkningsfremskrivningene til SSB skal den norske befolkningen vokse merkbart over tid, anslagsvis med en prosent årlig. Fremskrivningen fordelt på funksjonelle aldersgrupper, dvs. som skiller ut den typisk yrkesaktive alderen som egen kategori, viser at fjellkommunenes andel av befolkningen synker fram mot 2040. Urbanisering og sentralisering vil hemme utviklingen i fjellkommunene. Andelen vil i prognosen falle innenfor alle kategoriene, men mer for den eldre delen av befolkningen enn for de typisk yrkesaktive. Aldringen i befolkningen slår med andre ord merkbart mindre ut for fjellkommunene enn for landet totalt.

Figur 2.2 Innbyggere i fjellkommunene, andel av landet totalt etter funksjonelle aldersgrupper. 2012 og fremskrevet med moderat innenlandsk vekst til 2038

Kilde: SSB

SSB opererer med flere alternative befolkningsfremskrivninger. Nedenfor viser vi fremskrivning for middels vekst og sterk aldring. Figur 2.3 illustrerer at veksten i den eldre delen av befolkningen er betydelig sterkere for landet totalt enn for fjellkommunene. Med sterk aldring blir befolkningen fra 67 år og oppover doblet for landet totalt, mens den øker med ca. 65 prosent i fjellkommunene. Selv om økningen altså er mindre for fjellkommunene, er det en markant vekst over tid. I de to scenarioene, middels vekst og sterk aldring (se SSB for ytterligere beskrivelser), er veksten i antall personer fra 67 år og over mellom 24 000 og 28 000 personer, dvs. 300 til 400 personer i denne aldersgruppen i snitt pr. kommune.

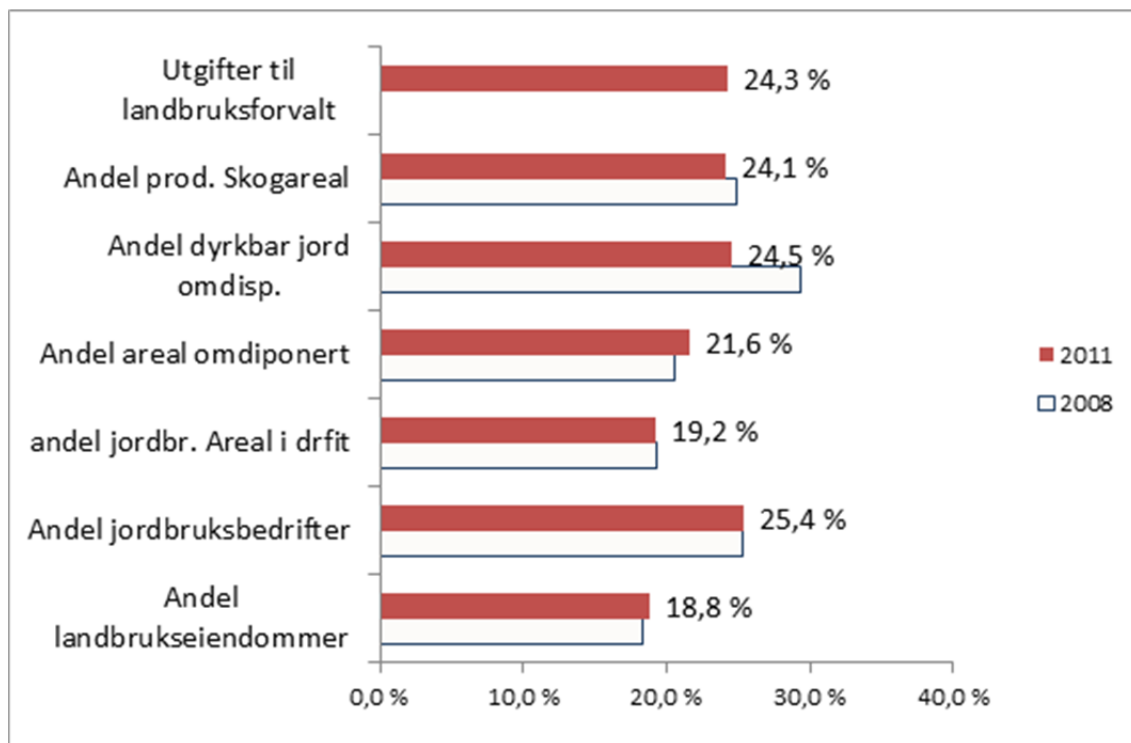
Figur 2.3 Befolkning fordelt på funksjonelle aldersgrupper, fjellkommuner i Sør-Norge sammenlignet med landet totalt. 2012 og to scenarier for 2038: Middels vekst og sterk aldring.

Kilde: SSB

Når det gjelder næringsutvikling og grunnlag for frivillig, verdiskapende aktivitet, er veksten i den eldre befolkningen kanskje en interessant mulighet. Det er neppe bare økte omsorgsoppgaver i vente, men kanskje i enda større grad vekst i antall personer som kan drive verdifulle aktiviteter på frivillig basis og utenfor tradisjonelle produksjonssektorer. Og i kommunene utenfor fjellregionen vil det være mange eldre personer med mulighet for økt bruk av fjellregionens ressurser. For fjellregionene med et bredt ressurspekter i natur, biologisk mangfold, kultur, reiseliv og opplevelser, kan aldringen innebære viktige muligheter.

2.3 Mer landbruksorientert, men variert

Landbruket er spesielt viktige ressurser for de 77 fjellkommunene, og fjellkommunenes forvaltning av landbruksressursene er av stor betydning for Norge. Mens de 77 fjellkommunene gir oppvekstvilkår for rundt fire prosent av befolkningen, forvalter disse kommunene ca. 20 prosent av landets jordbruksareal og 24 prosent av produktivt skogareal. Ca. hver fjerde jordbruksbedrift finnes i fjellregionen.

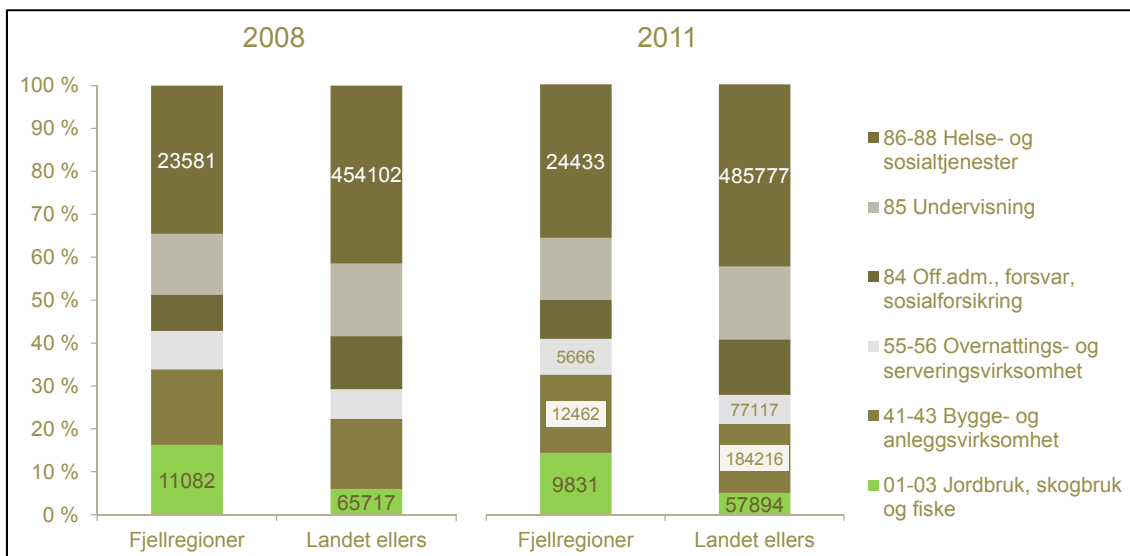
Figur 2.4 Fjellregionens andel jordbruksbedrifter og areal i drift

Kilde: SSB – Kostra

Tallene fra kommunedatabasen Kostra viser en svak tendens til at disse kommunenes andel av både skog og jordbruksareal er noe synkende. Kommunene i fjellregionen er noe overrepresentert når det gjelder omdisponering av f.eks. dyrkbar jord.

Fjellregionen er, som navnet sier, definert ut fra fellestrekk ved arealene. Selv om næringsgrunnlaget likevel varierer fra ensidig industri til dominert av jordbruk, er forvaltningen av arealene en felles utfordring og mulighet.

Sysselsettingen er i betydelig større grad enn i landet ellers konsentrert om primærnæringene. I fjellregionen sysselsettes nesten 15 prosent av den yrkesaktive befolkningen i jordbruk, skogbruk og fiske. Det er også en vesentlig større andel som arbeider i bygge- og anleggsvirksomhet og i reiseliv her enn ellers i landet. Andelen med offentlig sektor som arbeidsgiver, eller yrke innenfor undervisning, helse- og sosialtjenester, er langt lavere. Når vi ser på fjellregionen som norsk periferi, virker lokaliseringen av offentlig administrasjon og service sentraliserende. Statistikken for sysselsetting viser også at sysselsettingen i primærnæringene har sunket med ca. 1 200 personer på tre år, mot 8 000 for landet ellers. Det betyr at nedgangen er om lag den samme i begge regioner, relativt sett.

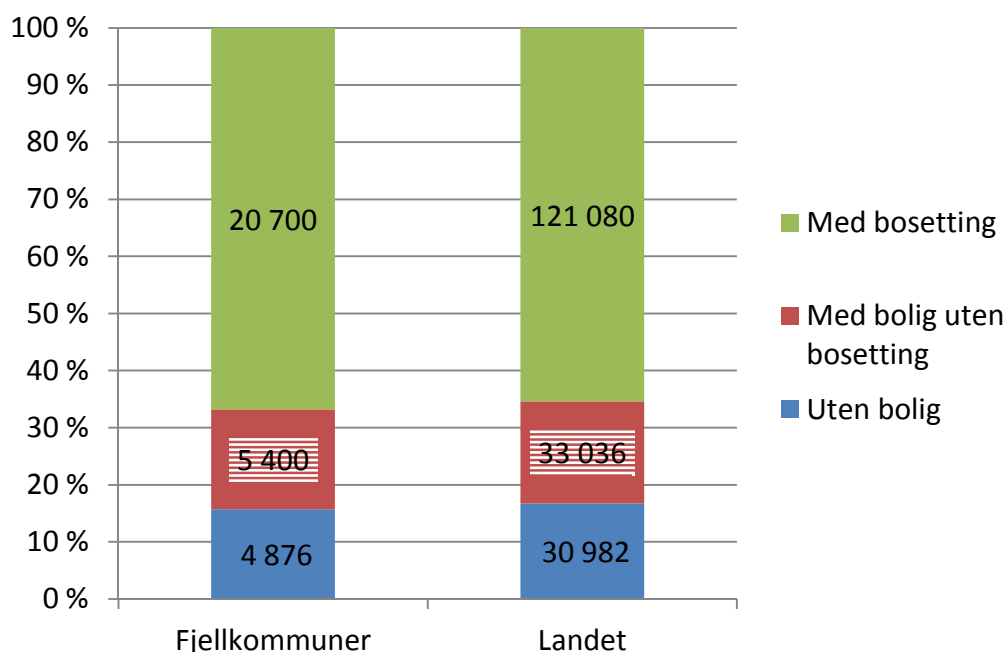

Figur 2.5 Sysselepte personer over 15 år etter næring. Fjellregionen og landet ellers

Kilde: SSB

Arealressursene er en nøkkelressurs. Eierskap og eiendomsstruktur har betydning for hvordan ressursene forvaltes i fjellkommunene. Landbrukseiendommer har vesentlig større betydning for fjellsamfunnene enn for landet for øvrig. Eiendommene har sannsynligvis uansett hvordan verdien måles, økende privatøkonomisk og samfunnsmessig verdi.

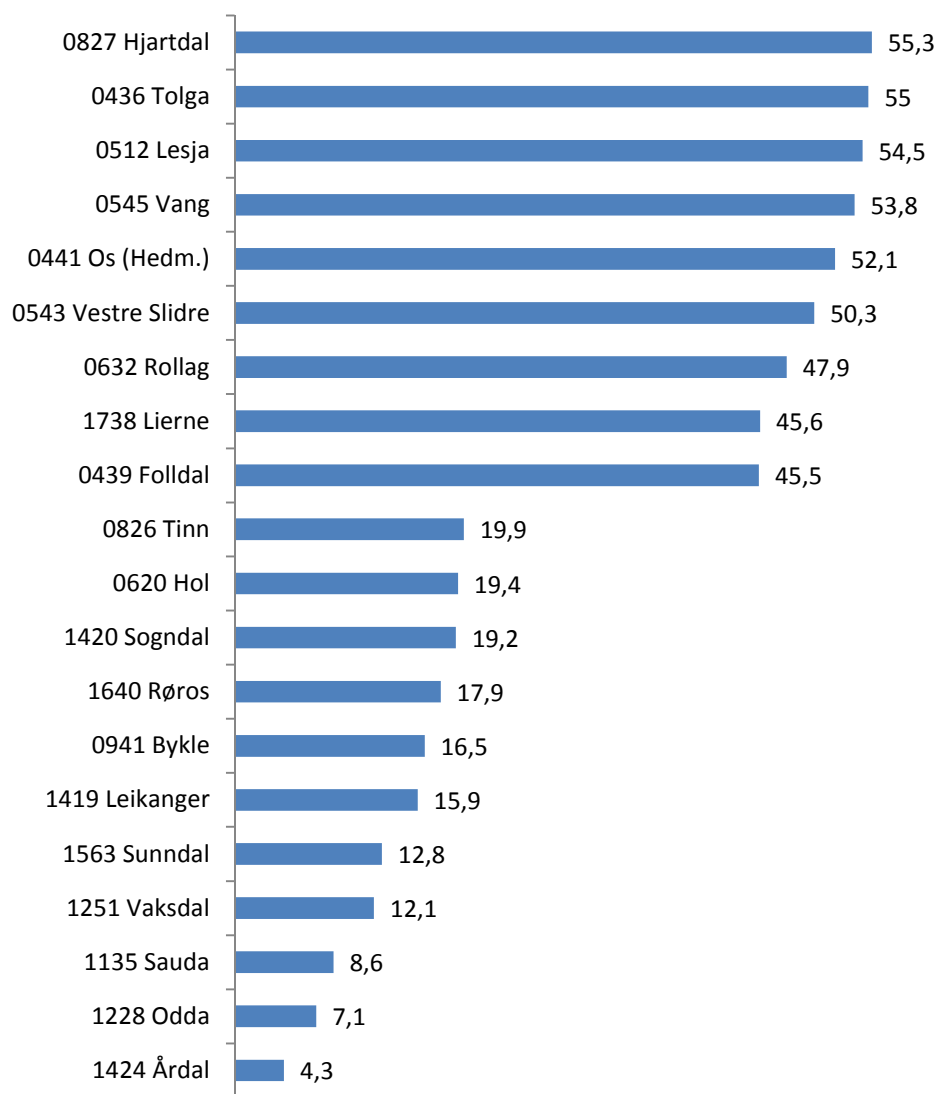
29 prosent av de som er bosatt i fjellkommunene, bor på en landbrukseiendom. Tallet er nær tre ganger så høyt som for landet totalt som er på 9 prosent (kilde: SSB). Samlet finnes ca. 30 000 landbrukseiendommer i de 77 fjellkommunene, mot vel 180 000 i landet totalt. Andelen bosatte landbrukseiendommer av totalt antall landbrukseiendommer er om lag likt for fjellkommunene som for landet totalt. I fjellkommunene finnes det ifølge SSB 5 400 ubebodde landbrukseiendommer med bolig, som er ca. 16 prosent av slike eiendommer i landet totalt.

Figur 2.6 Landbrukseiendommer i fjellkommuner sammenlignet med landet totalt etter bebyggelse og bosetting. Antall eiendommer 2010

Kilde SSB

Det er store forskjeller mellom de ulike kommunene. Blant fjellbygdene har vi både noen av landets mest landbruksorienterte kommuner på den ene siden og ensidige industristeder i den andre enden av skalaen. Spredningen gjenspeiler både variasjon og rikdom av naturressurser. Utmark og lavereliggende eng og ller har gitt vilkår for jordbruk, mens vassdrag med stort fall ga opphav til eksportrettet storindustri. 22 prosent av kommunene har over 40 prosent av befolkningen bosatt på landbrukseiendommer, mens i 11 av kommunene er andelen under 20 prosent. Figur 2.7 nedenfor viser ytterpunktene, dvs. kommuner hvor andelen av befolkningen som er bosatt på landbrukseiendommer er over 45 eller under 20 prosent. Ytterpunktene er Hjartdal i Telemark, med 55 prosent av befolkningen bosatt på landbrukseiendom, og Årdal innerst i Sognefjorden. I industribygda Årdal er andelen ca. fire prosent. Fjellregionen dekker svært ulike lokalsamfunn med vekten på og avhengigheten av fjellets ressurser som viktig fellestrekk.

Figur 2.7 Andel av bosatte som bor på landbrukseiendom. Fjellkommuner med andel under 20 eller over 45 prosent. 2011

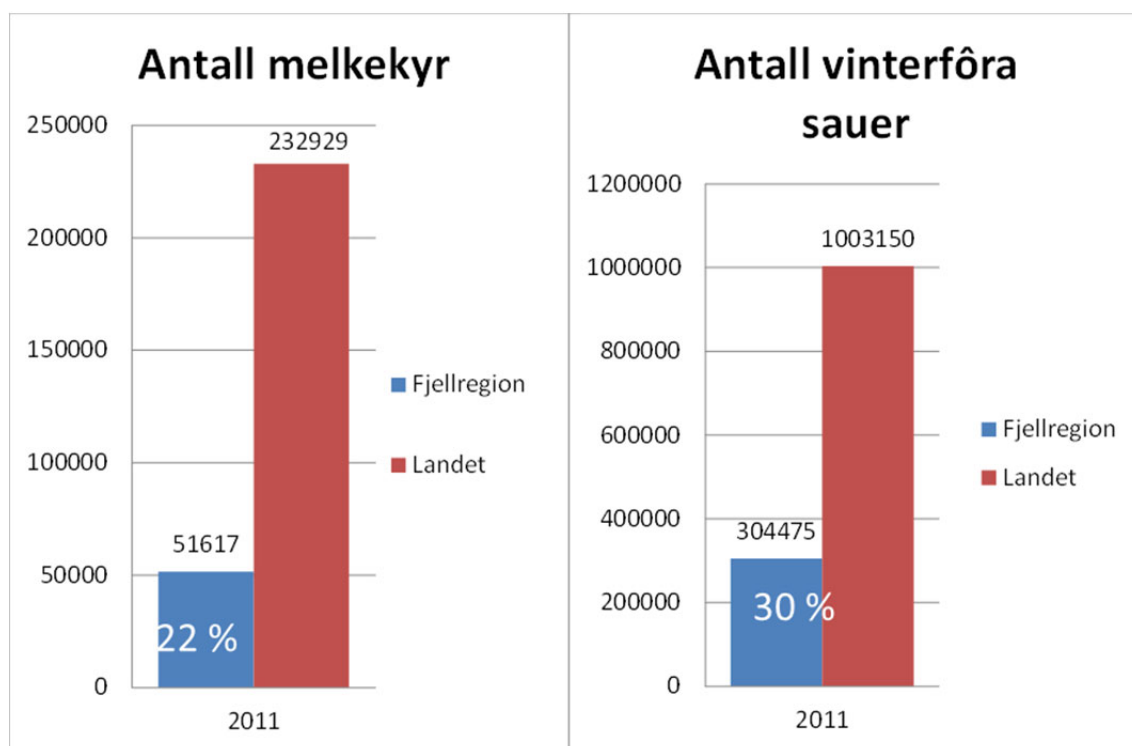
Kilde: SSB

3 Landbruket i fjellregionen

Kapitlet dekker først og fremst grovfôrnæringene melkeproduksjon og sauehold. Hovedtrekkene ved utviklingen er de samme som for landet totalt, men fjellregionens posisjon innenfor sauenæringa synes å bli svekket over tid. Utviklingen i melkeproduksjonen trekker raskere i retning av større enheter, noe som også kan være en utfordring for fjellregionen.

3.1 Grovfôrregion

Næringslivet i fjellregionen har, som vi har sett, et relativt høyt innslag av primærnæringer. Vi vil i gjennomgangen av landbruket begrense oss til de i stor grad grovfôrbaserte næringene: Melkeproduksjon og sauehold. Fjellregionene har 22 prosent av antall melkekyr i landet og 30 prosent av antall vinterfôra sauer. Fjellregionenes andel av disse husdyra ligger med andre ord mellom fire og seks ganger så høye som andelen av befolkningen.

Figur 3.1 Grovfôrregion med relativ vekt på sauehold: Antall melkekyr og vinterfôra sauer fordelt på fjellregion og landet totalt, 2011

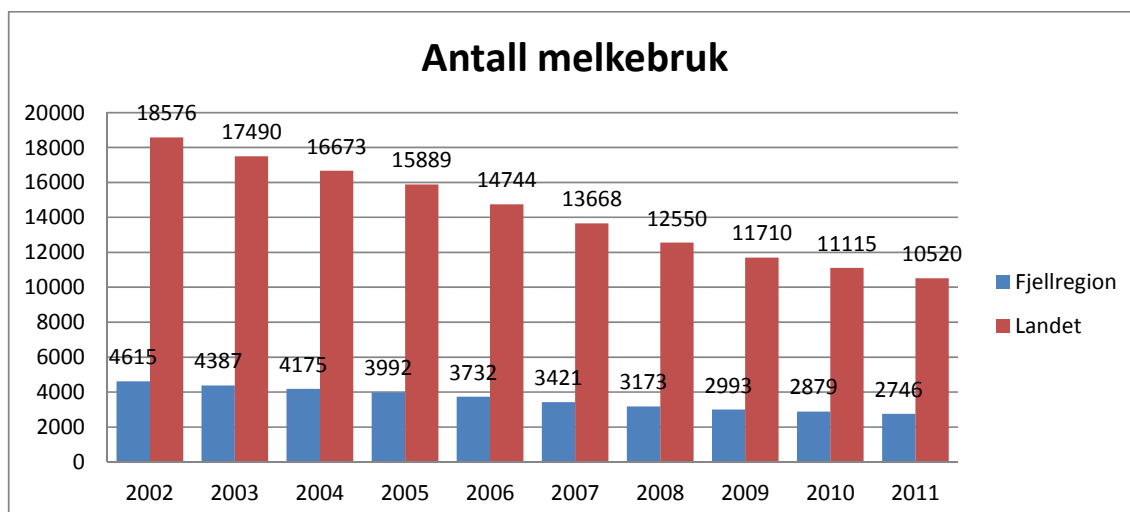
Utviklingen i melkeproduksjonen i fjellregionen og landet ellers er relativt ensartet. I begge regioner går antall melkebruk ned med om lag samme prosent årlig i perioden

2002–2011. Antall melkekyr faller også jevnt, men reduksjonstakten er betydelig lavere enn for antall melkebruk.

For saueholdet er utviklingen noe annerledes. Her faller både antall bruk og antall dyreenheter noe senere enn for melkeproduksjonen, men fallet går raskere i fjellregionen enn i landet for øvrig. Vi finner tegn til en merkbar nedgang i fjellregionens andel av produksjonen av fårekjøtt. Tendensen bør studeres nærmere.

3.2 Melkeproduksjon: Mindre bruksstørrelse, raskt fall i antall bruk

Når det gjelder hovedproduksjonene i norsk jordbruk, er fjellkommunene overrepresentert innenfor både småfenæringa og melkesektoren. Melkeproduksjonen er både viktig og i rask endring. På ni år er antall melkebruk redusert med om lag ti tusen enheter, dvs. antall melkebruk i Norge er nær halvert siden 2002. Av reduksjonen faller ca. hvert fjerde bruk på fjellkommunene. Fjellregionen står for 26 prosent av melkebrukene i Norge i 2011. Andelen er svakt økende og var i 2002 24,8 prosent. Nedleggingstakten er altså noe svakere for fjellkommunene enn ellers. Likevel har 1 900 av 4 600 melkebruk forsvunnet fra de 77 fjellkommunene siden 2002.

Figur 3.2 Antall melkebruk i fjellregionen og landet totalt, 2002–2011

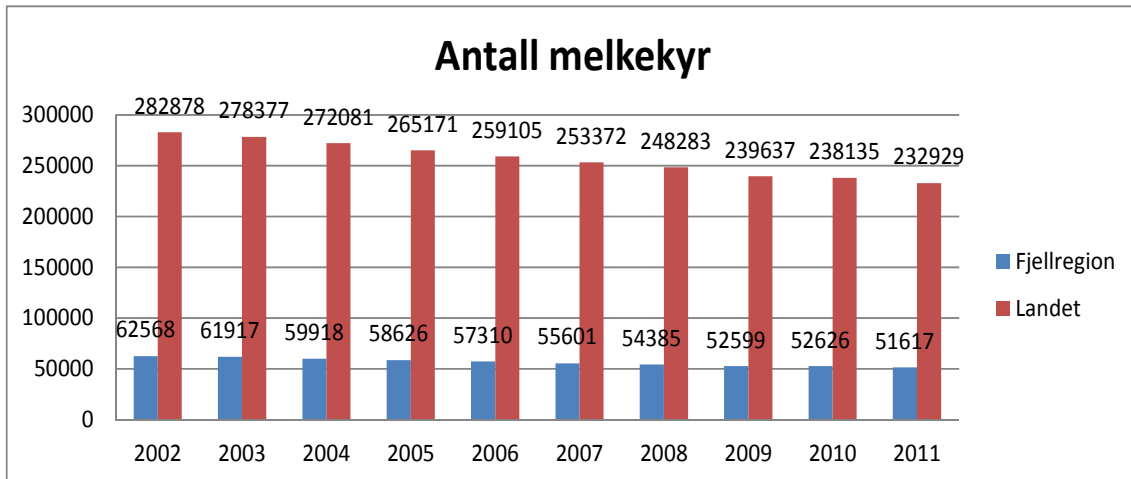
Kilde: Basert på statistikk fra SLF

Reduksjonen i antall bruk i Norge sier lite om utviklingen i melkeproduksjonen. Det er produktiviteten som er økende, både regnet i ytelse pr melkeku og, ikke minst, regnet pr. timeverk og bruk. Arbeidsforbruket i norsk jordbruk ble redusert med over 40 prosent fra 1990 til 2009, med størst reduksjonen etter år 2000². Kapitalinnsatsen er også redusert i perioden, men ikke like mye som arbeidsinnsatsen, særlig ikke etter år 2000. Den såkalte vektete verdien av alle innsatsfaktorer er redusert med 27 prosent i

² Produktivitetsveksten i norsk jordbruk er oppsummert bl.a. i Trygve Kjølseth og Ivar Pettersen: *Innovasjon i landbruket*. Notat 2012–4. NILF. Notatet bygger i stor grad på Hegrenes, A. (2010). *Produksjonsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009*. NILF Notat 2010–14. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

perioden. Det gjør jordbruket til en de norske næringene som har høyest produktivitet-utvikling over tid. Produktivitetsveksten i jordbruket fremkommer derfor ved at noenlunde stabil produksjonsverdi oppnås ved betydelig reduksjon av innsatsfaktorer.

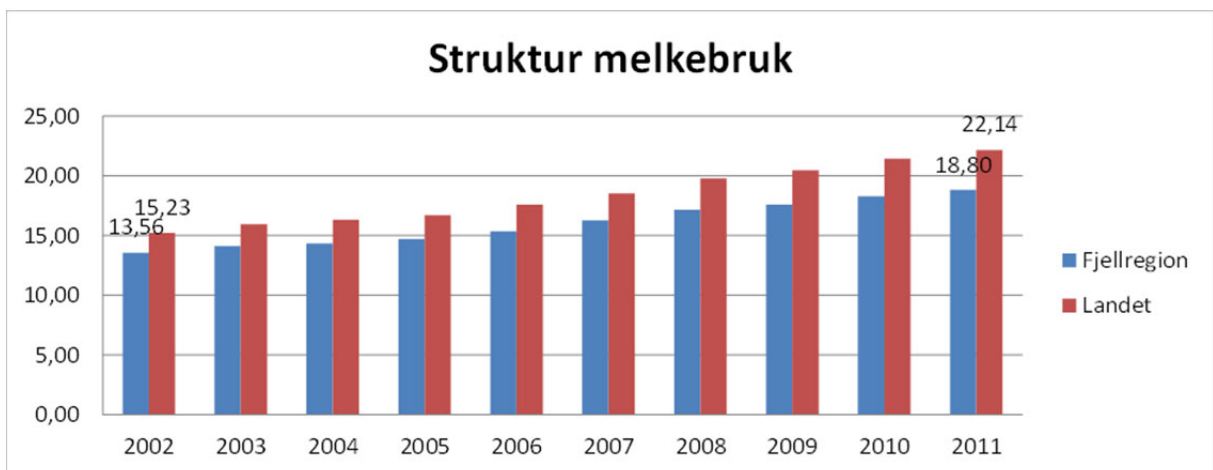
Reduksjonen i antall melkekyr skjer i samme tempo i fjellkommunene og i landet totalt. Antall melkekyr har sunket med ca. 18 prosent etter 2002. Gjennomsnittsbuket i fjellregionen er noe mindre enn i landet totalt. 22 prosent av antall melkekyr finnes i fjellkommunene. Det gir en gjennomsnittstørrelse på 18,8 melkekyr pr. bruk, mot 22,1 for landet totalt.

Figur 3.3 Antall melkekyr i fjellregionen og landet, 2002–2011.

Kilde: Basert på statistikk fra SLF

Med noe mindre reduksjon i antall bruk, blir det en svakt økende forskjell i gjennomsnittstørrelsene for melkeprodusentene i fjellkommunene og ellers. Mens gjennomsnittsbuket i fjellregionen har økt fra 13,6 til 18,8, er økningen i landet totalt på mer enn seks årskyr fra 15,2 til 22,1 i landet.

Figur 3.4 Gjennomsnittlig antall melkekyr på melkebruk i fjellregionen og landet totalt, 2002–2011

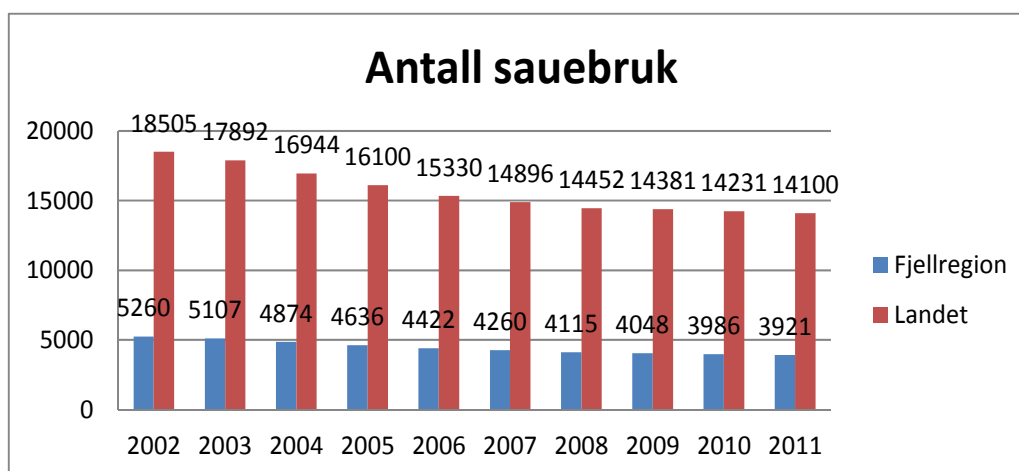
Kilde: Basert på statistikk fra SLF

Det virker sannsynlig at årsaken til ulik vekst i gjennomsnittsstørrelse ligger i topografien. Det er gjerne topografiske forhold som begrenser muligheten for å utnytte stordriftsfordeler i melkeproduksjonen. På flatbygdene på Østlandet, i Rogaland og i Midt-Norge kan det derfor være store, utnyttede skalafordeler, mens det kan være vanskelig å lykkes med en strategi for sterkt økt skala på melkebrukene i fjellregionen. Styrket konkurransevne for fjellregionen kan i så fall vanskelig baseres på enhetskostnader pr. liter produsert.

3.3 Saueproduksjon: Større enheter, men fallende markedsandel for fjellkommunene

Sauenæring er i større grad enn melkeproduksjonen en fjellnæring. De 77 kommunene i Sør-Norge som her er inkludert, står for 27 prosent av alle sauebruk i landet, mot 22 prosent av melkebrukene. Nær 4 000 av landets ca. 18 000 sauebruk ligger i de 77 fjellkommunene i Sør-Norge.

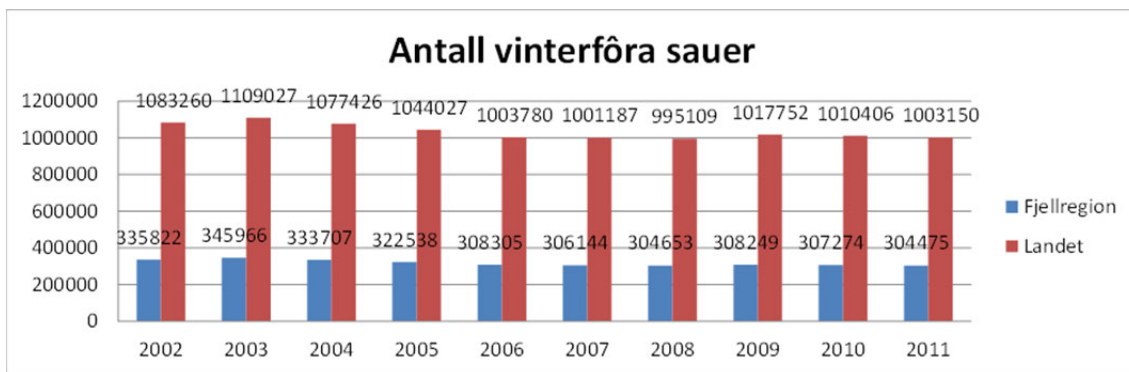
Fjellkommunene mister årlig ca. 200 sauebruk. Her er det noe mer markert forskjell i reduksjonstakten for fjellkommunene enn for landet totalt. Antall bruk faller raskere i fjellkommunene enn ellers. Mens antall sauebruk i fjellkommunene falt med 26 prosent, var tilsvarende reduksjon for landet totalt 24 prosent fra 2002 til 2011.

Figur 3.5 Antall sauebruk i fjellregionen og landet, 2002–2011

Kilde: Basert på statistikk fra SLF

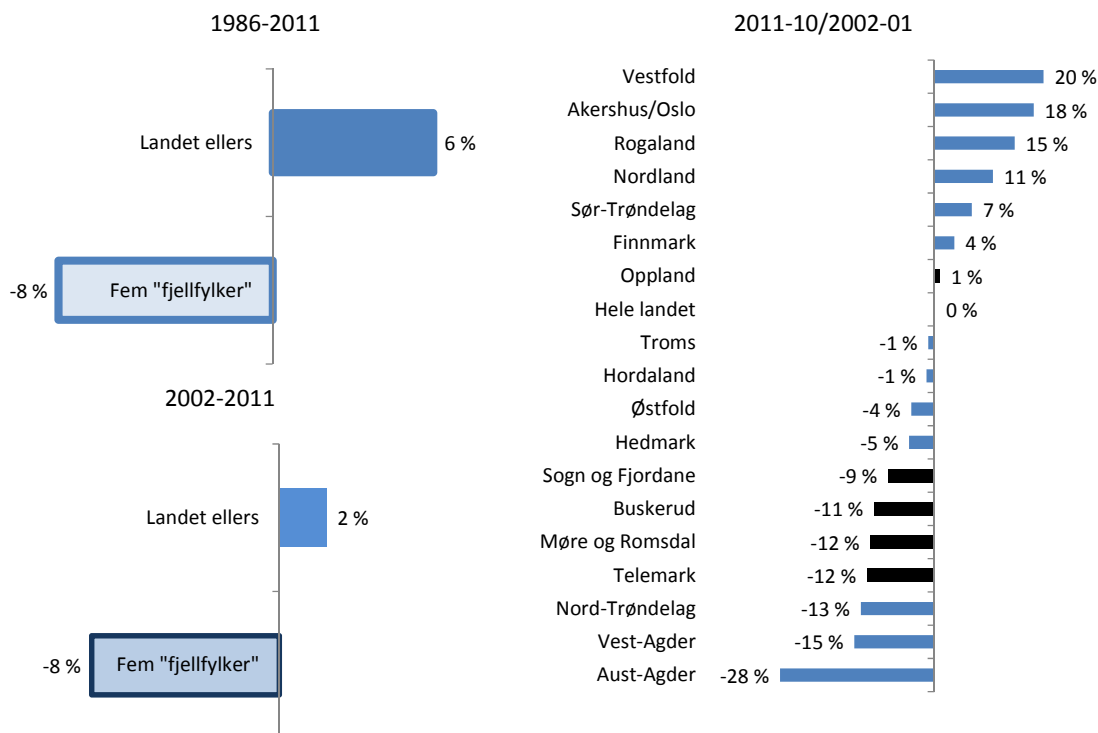
Antall sauer synker i mindre grad enn antall melkekyr, men noe raskere i fjellkommunene enn i landet totalt, henholdsvis minus 9 prosent og minus 7 prosent fra 2002 til 2011. Nedgangen i antall sauer må sees på bakgrunn av en ganske stabil produksjon og etterspørsel etter sauekjøtt i Norge.

Figur 3.6 Antall vinterfôra sauer i fjellregion og landet, 2002–2011.

Kilde: Basert på statistikk fra SLF

Mens samlet produksjon av fårekjøtt er ganske stabil, skjer det en merkbar omfordeling hvor fjellregionen ser ut til å tape andel. Vi har forsøkt å indikere om det er noe mønster når det gjelder produksjonen av saue- og lammekjøtt. Her har vi benyttet data fra Budsjettnemndas Resultatkontroll for jordbruksoppgjøret 2012. Vi har ikke kjørt data på kommunenivå, og har brukt fem fylker som representanter for fjellregionen: Oppland, Buskerud, Telemark, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Analysen viser at de «fem fjellfylkene» har tapt andel av fårekjøttproduksjonen til landet ellers. Tapet for «fjellfylkene» skjedde primært mellom 2002 og 2011, mens landet ellers ekspanderte først og fremst mellom 1986 og 2002.

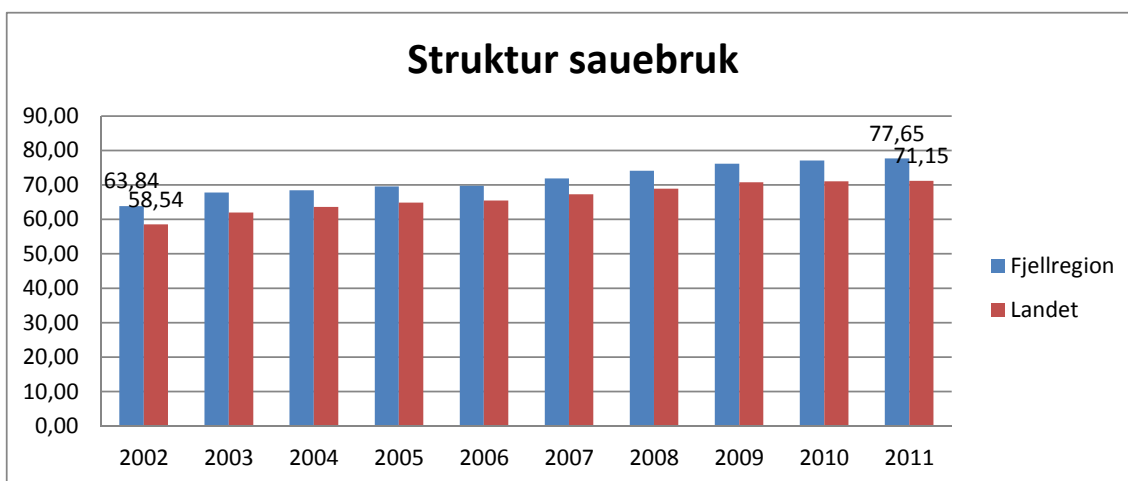

Figur 3.7 Produksjon av saue- og lammekjøtt; fem «fjellfylker» og landet ellers. Tonn. 1986–2011 og 2002–2011. Fem «fjellfylker» her avgrenset til Oppland, Buskerud, Telemark, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal.

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket. Resultatkontrollen

Ser vi fylkene enkeltvis for perioden etter 2001/2002, ser vi at fire av de fem «fjellfylkene» har ganske ens utvikling, med minus 9 til 12 prosent, altså markant nedgang. Det er en tendens til at produksjonen av saue- og lammekjøtt konsentreres i mer sentrale jordbruksområder med tre av fylkene rundt Oslofjorden og Rogaland, samt Sør-Trøndelag blant de fem øverste. Også Nord-Norge kommer relativt godt ut, mens altså de fem fylkene vi har definert som fjellfylker, kommer dårlig ut. Produksjonen i Oppland er om lag stabil. De tre fylkene med svakest utvikling, Agderfylkene og Nord-Trøndelag, er ikke her regnet blant «fjellfylkene» men kan på viktige områder ha viktige fellestrekk med «fjellfylkene».

Sauebrukene i fjellkommunene er i snitt større enn sauebrukene i landet totalt. Det kan tyde på at fjellkommunene ikke har tilsvarende begrensninger når det gjelder strukturutvikling som i melkeproduksjonen. I fjellkommunene er gjennomsnittsbruket i dag på nær 78 vinterføra sauer, mot 71 i landet totalt. Gjennomsnittstørrelsen er siden 2002 økt litt raskere i fjellregionen, 23,2 prosent eller 14 enheter mot 21,5 prosent – 13 enheter – i landet totalt.

Figur 3.8 Struktur sauebruk, fjellregion og landet totalt. Antall vinterføra sauer, gjennomsnitt pr. sauebruk. 2002–2011.

Kilde: Basert på statistikk fra SLF

4 Fjellregionens landbrukspolitiske interesser

Landbruk med utmarksnæring er langt viktigere som næringsgrunnlag og ressurs for samfunnsutvikling for fjellregionen enn for resten av landet. Ovenfor har vi kun tegnet et bilde av fjellregionens jordbruksnæring representert ved noen hovedtrekk av fjellregionen, bl.a. arealforvaltning, yrkessammensetning og bruk av landbrukseiendommer, og ved data for de to store grovfôrbaserte husdyrsektorene sau og melk. Sammen med næringens og regionens egne vurderinger, kan vi antyde noen saker hvor fjellregionen har spesiell grunn til å markere egne interesser når det gjelder landbruks- og matpolitikken.

I de følgende avsnittene ser vi våre observasjoner i sammenheng med Fjellregion-samarbeidets uttalelse til landbruksmeldinga «Velkommen til bords» (Meld St. 9, 2011–2012), og kommenterer kort følgende temaer: (1) kunnskapsgrunnlag: fjellregionens konkurransevne, (2) sikring av økosystemtjenester, og (3) foredling og produktidentitet.

4.1 Kunnskapsgrunnlag: Fjellregionens konkurransevne

Fjellregionen kan ha et relativt konkurransefortrinn innenfor visse deler av matproduksjonen. Saue- og lammekjøtt er en sektor som kan bygge på regionens fordeler. I denne sektoren har fjellregion større driftsenheter enn landet ellers og antagelig god tilgang til utmarksbeiter. Men regionen ser likevel ut til å tape markedsandel i det norske markedet. I melkeproduksjonen synes utviklingen å være mer lik i fjellregionen og landet ellers.

Et første steg mot å kunne håndtere utfordringene for saueholdet i regionen er å utvide kunnskapsgrunnlaget. Et steg bør være å sammenligne enhetskostnader og kostnadsstrukturen i fjellregionen sammenlignet med de regionene som nå vokser sterkest. Med til analysen hører også en gjennomgang av reguleringer og tilskuddsordninger. For en del kommuner vil man antagelig også støte på problemstillinger som har med utmarksvern å gjøre.

Videre må selve sauenæringen ses i lys av inntektsmulighetene for husholdningene i sauenæring. Det er ikke sikkert at det er utfordringer i sauenæringa som er avgjørende, men mulighetene for å kombinere sauenæring med annet inntektsgivende arbeid i fjellkommunene.

På sikt vil antagelig strukturutviklingen fortsatt kunne spille en vesentlig rolle også for sauenæringa. Strukturendringene går senere i saueholdet enn i melkeproduksjonen, og det kan være flere årsaker til denne forskjellen. Potensialet ved etablering av større driftsenheter er i noen grad utforsket for sau. F.eks. finner Flaten og Rønning³ at det er høyere fortjeneste ved store sauebruk, men at husholdningsinntekten har lite med bruksstørrelse å gjøre. Videre understreker disse forfatterne at trivselen ved sauebrukene er god, nærmest uavhengig av lønnsomhet, og at lønnsomhet ikke er noe enerådende kriterium for sauebondens beslutninger om gård og gårdsdrift. Det kan nettopp være

³ Se f.eks. Ola Flaten og Lars Rønning: *Best på sau – faktorer som påvirker økonomisk resultat i saueholdet*. NILF-rapport 2011–3

faktorer som bygger opp under husholdningens trivsel og livsvilkår som avgjør den videre utviklingen i sauenevinga i fjellregionen.

For melkeproduksjonen er det grunn til å reise spørsmål om muligheten for videre strukturutvikling. Dersom melkeproduksjonen i Norge i betydelig grad skal sikres ved fortsatt økning i skalaen på gjennomsnittsbrukene, vil forskjellen mellom kostnadsnivået i flatbygdene og fjellbygdene kunne forsterkes.

Landbruket dekker også en stor mengde andre næringer. Et hovedanliggende for fjellregionen synes å være at landbrukseiendommer er konkurransedyktige alternativer for fast eller mer fleksibel bosetting. De 77 fjellkommunene har om lag 5 000 landbrukseiendommer med boligbygg men uten bosetting. En del av eiendommene kan reelt være i bruk som fritidseiendommer, uten at det er skjedd omregulering. Andre kan ligge ubenyttet både som bolig, jordbruks- eller fritidsressurs. Den samlede verdien av disse eiendommene er antagelig en vesentlig del av «kapitalgrunnlaget» i regionen og bør kunne gi en løpende avkastning både i form av næringsvirksomhet og grunnlag for generell samfunnsutvikling. Det er mulig å finne ut mer om tilstand og attraktiviteten ved disse eiendommene og mulig fremtidig ressursanvendelse. Mulighetene for anvendelse som både som fast bosted, sekundærbolig og fritidsbolig bør antagelig tas med i vurderingen.

Frukt- og bærneringene i Norge har gode muligheter på grunn av positiv etterspørselsvekst, men utfordringer med importkonkurranse.⁴ Vesentlige deler av næringene finnes i fjellfylker og -kommuner. Det kan være grunn til å stille spørsmål ved om importkonkurransen er den viktigste utfordringen. Prisvariasjonen på produktene er stor og det ser ut til å være betydelig rom for å satse på kvalitet og spesialitet. Samarbeidet med industrien er også viktig slik man har sett f.eks. i miljøet med bringebær dyrking for industriell bearbeiding i Sogn og Fjordane. Mulighetene i større vekt på produksjon av norske sorter og spesialiteter og hindringene for en mer samordnet utvikling av det norske tilbudet, kan være viktig for videreutviklingen av næringsgrunnlaget i en del fjellkommuner.

Tjenesteyting med gården som ressurs er et sentralt satsingsområde bl.a. i nasjonale strategier for landbruksbasert næringsutvikling. Sektoren dekker et vidt spekter fra reiselivs- og opplevelsestjenester til grønn omsorg, grønt arbeid, naturfagsopplæring, spesielt tilpasset undervisning og oppholdsplasser for personer med psykiatriske eller alderdomsrelaterte lidelser som f.eks. demens.⁵ Tjenesteyting på gårdsbruk og utmarks-eiendommer bruker et mangfold av ressurser og kan være spesielt relevant for fjellregionen. Som vist f.eks. i en gjennomgang av status for arbeidet med såkalte Inn på tunet tjenester, kan det være behov både for utvikling av klare tjenestekonsepser og samordning av næringsinteresser.⁶

⁴ Den siste sammenhengende gjennomgangen av sektoren vi kjenner til, finnes i: Guro Dæhlen og Ivar Pettersen: *Norsk frukt og grønt 2007*. NILF-rapport 2007–5. Det blir antagelig i nær fremtid igangsatt en oppdatering av analysene i rapporten.

⁵ Se omtale av utviklingsmuligheter innenfor tjenesteproduksjon i avsnitt 8.8 i Meld. St. 9 (2011–2012) Melding til Stortinget: Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bord. Se også Ta landet i bruk! Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling 2007–2009. Utgitt av Landbruks- og matdepartementet 2007 som omhandler både reiseliv og opplevelsesnærings, Inn på tunet og annen vare og tjenesteproduksjon.

⁶ Ivar Pettersen, Kjersti Nordskog, Anne Strøm Prestvik, Mads Svennerud: *Inn på tunet – økonomien sett fra kommunene*. NILF 2012.

4.2 Sikring av økosystemtjenester

Produksjon av mat er produksjon av private markedsgoder. Forvaltningen av jord, skog- og andre utmarksressurser har imidlertid en rekke samfunnseffekter som krever regulering og aktiv tilrettelegging. Økosystemtjenester er et begrep som brukes for goder og tjenester som vi får fra naturen, spesielt arealressursene. Regjeringen etablerte 28. oktober 2011 et ekspertutvalg som skulle vurdere verdier av slike økosystemtjenester, målkonflikter og virkemiddelbruk for å sikre tjenestene i fremtiden.

Eksempler på økosystemtjenester kan være matvaresikkerhet, kulturelle tjenester knyttet til visuelle verdier, opplevelse og rekreasjon, rensing av vann ved levende organismer i vassdrag, naturlig filtrering i og langs vassdrag, kapasitet for naturlig nedbryting, omdanning og nyttiggjøring av bio-avfall, og genetisk mangfold som ressurs både for næring og økt robusthet i økosystemer. Mange av disse tjenestene er knyttet til utmark eller ulke jordbrukskulturer. Det betyr at fjellregionen står sentralt i nasjonal sikring av økosystemtjenestene.

Arbeidet med å utforme virkemidler for å sikre økosystemtjenestene har både globale dimensjoner, knyttet f.eks. til å hindre global oppvarming, bærekraftig matforsyning, globalt biomangfold osv., men også i stor grad lokale dimensjoner. Økosystemtjenester representerer verdier som normalt ikke hensyntas ved individuelle, private produksjons- og forbruksbeslutninger, og som regel heller ikke av offentlige aktører som driver etter helt andre formål enn å sikre økosystemenes kapasitet. Politikken dreier seg derfor om å finne virkemidler som sørger for at individuelle beslutningstagere i praksis tar hensyn til effektene av egne valg for økosystemenes holdbarhet og leveringsevne.

For fjellregionen er temaer som skog- og utmarksvern, rovdyrforvaltning og kulturlandskapsverdier, sentrale. Virkemidlene for å ivareta slike økosystemtjenester er omstridte. Vern av skog og fjellområder er et virkemiddel hvor tilpasninger i bruk av arealressurser og oppgaven med å sikre hensiktsmessig vern har stor betydning for bygdeutvikling. I mange tilfeller kan f.eks. de verdiene som skal vernes, som f.eks. biologisk mangfold, være avhengig av en viss bruk av ressursene. Lokal erfaring og kunnskap om tradisjonelle bruksmåter og forvaltning av ressursene kan være avgjørende for kvaliteten på vernet og konsekvensene for lokalbefolkningen. Mulige siktemål for fjellregionen kan være å skape bedre samspill mellom hensyn til bosetting, inntekt og ressursvern. Her kan det være viktig å utvikle forståelse for mer fleksible løsninger som åpner for avveininger mellom de ulike hensynene. Betydningen av lokal kompetanse er neppe heller godt kartlagt. Det er mulig erfaringene med frivillige løsninger for vern av skog, kan gi indikasjoner på godt samspill for mer verdifulle løsninger.

Rovdyrpolitikken er et spesielt følsomt tema. For mange av fjellbygdene er rovdirene primært en trussel mot sauenæring. Gjeldende politikk går nettopp ut på at erfaringsbasert kunnskap skal utnyttes og «regional forvaltning, respekt for eiendomsretten, og enkeltmenneskers og lokalsamfunns livskvalitet».⁷ Politikkenes formuleringer bør i alle fall kunne fungere som et utgangspunkt for å søke gode avveininger og hensiktsmessige løsninger.

Et tema som er kjent fra siste landbruksmelding er virkemidler for kulturlandskapspleie og produksjonskrav som forutsetning for kulturlandskapstilskudd. Fjernes produksjonskravet, målrettes samtidig virkemidlet mer mot selve landskapspleien. Det blir noe enklere å finne løsninger. Det er gode eksempler på at fjellbygder investerer betydelige

⁷ Rovdyrforliket av 2011 referert og omtalt i

<http://www.nasjonen.no/2011/06/16/rovdyr/rovviltforliket/rovdyrforlik/stortinget/6703939/>

ressurser i landskapspleie.⁸ Dersom kulturlandskap er et gode i seg selv, er det grunn til å vurdere om produksjonskrav er en unødvendig brems på landskapspleien, spesielt der det er lite naturlig produksjon å støtte landskapspleien på.

4.3 Foredling og produktidentitet

Fjellregionsamarbeidet har selv formulert bevaring og utvikling av større foredlingsanlegg i fjellregionene som et tema av felles interesse. I tillegg til at det legges til rette for en viss bearbeiding preget av småskalabedrifter på gården, etterlyses vilje til også å sikre større matindustriplanlegg. En grunn til å etterlyse slik politikk kan være ønsker om arbeidsplasser, en annen kan være vektlegging av å differensiere egne produkter for at råvarer fra fjellregionen også kan distribueres og markedsføres som særegne kvaliteter.

Fjellregionen i Sør-Norge har flere eksempler på vellykket satsing på egen foredling og egne produktkvaliteter. Et eksempel er bær-, saft- og syltetøymiljøet med sentrum i Sogndal. Her har samspill mellom industri, lokale kompetansemiljøer og lokale primærprodusenter skapt et vekstkraftig miljø. Et annet eksempel er Rørosmeieriet som etter nedleggelsen av Tines meieri på Røros i 2001 har etablert en virksomhet med særegen produktportefølje basert på lokale råvarer og samtidig økt sysselsettingen.⁹ Begge disse tilfellene gjelder næringsutvikling der det antagelig kan være konkurransefortrinn knyttet både til beliggenhet og nærhet mellom primærprodusenter og foredling. Det er med andre ord industrielle og markedsmessige argumenter for næringsklyngen.

Det er en ganske annerledes oppgave å skulle påvirke lokalisering av foredlingsanlegg uten spesielle tilknytning til råvareproduksjon eller produktsærpreget for regionen. Det siste må forventes å medføre negative effekter for effektiviteten i verdikjedene samlet sett. Utfordringen når det gjelder lokalisering av foredlingsanlegg generelt er bl.a. at matindustrien står overfor et sterkt press for effektivisering av produksjonsprosesser og logistikk. Det taler neppe til fordel for lokalisering i fjellkommunene. Samtidig er det imidlertid økende forståelse for betydningen av produktdifferensiering og nært samspill mellom lokale produsenter og foredlingsindustri. Det siste kan gi tilstrekkelig utfordringer for dem som ønsker å stimulere fremveksten av produksjonsmiljøene i fjellregionen.

Satsing på sterke, lokale næringsmiljøer med konsentrert råvareproduksjon og foredling som tar vare på særtrekk ved kvalitet og identitet vil også reise spørsmål om utforming av rammebetingelser. Både transportordninger for råvarer, kontroll med og tilgang til distribusjonssystemer for ferdigvarer, markedsreguleringsordninger og bruk av næringsutviklingsprogrammer, kan ha en betydning for utnyttelsen av mulighetene i lokale næringsmiljøer.

⁸ Se f.eks. notat fra Kommunenes sentralforbund om Kulturlandskapsprosjektet i Hjartdal kommune (<http://www.ks.no/PageFiles/4848/Hjartdal.pdf>)

⁹ Se omtale av virksomhetene ved Rørosmeieriet på <http://www.innovasjon norge.no/Kontorer-i-Norge/Sor-Trondelag/Nyheter/Rorosmeieriet-AS/>

5 Kompetansebehov

Fjellregionsamarbeidet har samlet seg om utvikling av fagskoletilbudet for fjellregionen. I dette kapitlet oppsummerer vi noen elementer i en situasjonsbeskrivelse for landbruk og landbruksbaserte næringer som kan danne bakgrunn for vurdering av utdanningstilbud. Oppsummeringen er begrenset av det grunnlaget som er presentert foran. Videre skisserer vi noen tentative avveininger ved utforming av utdanningstilbudet. Det er samtidig flere temaer vi ikke har grunnlag for å drøfte her, f.eks. spørsmålet om fagskole- kontra høyskoletilbud.

5.1 Bakgrunn for utdannings-satsing

Et formål for utredning av situasjon og utfordringer i fjellregionen er å identifisere hvor nettopp denne regionen kan ha et særskilt bidrag til regional utvikling. Våre begrensede observasjoner tyder på at fjellregionen kan ha noen særegne muligheter og utfordringer som underbygger en fellesinteresse også på utdanningsområdet.

- *Muligheter i utmark og naturressursforvaltning:* Mange faktorer tyder på at forvaltning av utmarksressurser, både for privat vare- og tjenesteproduksjon og samfunnets økosystemtjenester, er virksomhet med økende betydning. Forvaltningskompetanse er en forutsetning for å kunne utnytte mulighetene og den finnes antagelig i betydelig grad lokalt. Men det er kanskje mer krevende å finne gode samspillformer mellom lokal forvaltning og nasjonal og regional reguleringsmyndighet. En annen forutsetning for å utnytte mulighetene er næringsutviklingskapasitet, både idetilfang, kapitalressurser og aktive, kompetente Eiermiljøer.
- *Krevende utfordringer i grovfôrbaserte næringer:* Jordbruket stiller fjellkommunene overfor viktige utfordringer. Fjellregionene synes å være på noe vikende front i sauenæringa, mens man i melkeproduksjonen kan stå overfor ytterligere vekt på stordrift som fjellregionene vil ha vansker med å følge opp. Det er vanskelig å se årsaken til at sauenæringa er på tilbakegang, men det er neppe mangel på ressurser. Dersom saue- og annen grovfôrbasert produksjon skal kunne styrkes i fjellregionene, er det behov for mer kunnskap. Det er også mulig at det kan trekkes lærdom av satsinger på lokale konsentrasjoner av råvareproduksjon og foredling som f.eks. innenfor bær- og melkeproduksjon med særpreget produktspekter. Sannsynligvis er det også her behov for et styrket kunnskapsgrunnlag.
- *Organisering på basis av noen felles egenskaper:* Den begrensede gjennomgangen som her er presentert, indikerer at fjellregionen har grunnlag for å vektlegge særlige kunnskapsbehov av betydning for regionen. Samme forhold gjør det også mulig å identifisere fellesinteresser overfor reguleringsmyndigheter. Forvaltning av utmarksressurser er et slikt temaområde, et annet kan være utnyttelse av ubebodde landbrukseiendommer. I tillegg kommer spesielt lønnsomhet og næringsutvikling i småfesektoren, tilrettelegging for kulturlandskapspleie, riktig forvaltning av utmarksressurser osv. For å ivareta slike mulige kollektive interesser for fjellkommunene er det sannsynligvis av stor betydning at det finnes organer for å drøfte saker av felles interesse både med hensyn til kunnskapsutvikling, utdanningstilbud, myndighetspåvirkning og tilrettelegging for entreprenørskap og næringsutvikling.

Det er behov for ytterligere kunnskap både om særpreget ved utmarksressursene, utfordringene i jordbruksproduksjonene og mulige nyanser i interessene for de ulike delene av fjellregionen. Som det fremgår av fremstillingen ovenfor, er det forhold som tyder på at det kan være stor variasjon mellom fjellkommunene som det er spesielt viktig å forstå som grunnlag for ivaretagelse av fellesinteresser i regionen.

5.2 Tentative avveininger ved utvikling av fagskoletilbud

Avslutningsvis skisseres noen problemstillinger som kan være av betydning for utvikling av et fagtilbud som støtte for nærings- og samfunnsutvikling i fjellregioner. Det første kan være å vurdere viktigheten av sammenhenger mellom kulturelle verdier og næringsutvikling. Det andre som nevnes her er betydningen av agronomi kontra bygdenæringer som et sektornøytralt begrep.

Dette notatet har først og fremst vurdert jordbruksnæringene og andre landbruksbaserte næringer. Jeg har verken drøftet skognæringer eller kulturelle verdier som grunnlag for nærings- og samfunnsutvikling.

Et av de viktige temaene for innretning av et høyskoletilbud kan være å forstå sammenhengene mellom kultur og næring i fjellkommunene. Både kulturelle verdier og næringsaktivitet er viktige deler av det særegne grunnlaget for livskvalitet i fjellbygdene.

Figuren nedenfor skisserer noen alternative innretninger av et kompetansetilbud hvor det kan legges ulik vekt på verdiskaping i vanlig næringsforstand. Det samme gjelder kulturelle verdier; utvikling og videreføring av kulturarven i fjellregionen. Kombinasjonene i figuren indikerer flere mulige innretninger av faglige tilbud. Den kanskje mest interessante muligheten ligger i en kombinasjon med høy vekt på begge dimensjoner for å sikre samspill mellom særegen kultur og mangfold av naturressurser.

Tema: Verdiskaping	Lav	Høy
Tema: Kultur		
Høy	Kreativitet Tradisjon Lite næring	Uklar eller unik kombinasjon?
Lav	Utnytter neppe regionens muligheter	Innovasjon, investering, Implementering

Figur 5.1 Illustrasjon av strategisk veivalg: Vekt på verdiskaping, vekt på kultur

Ovenfor så jeg på den overordnede prioriteringen mellom to hovedgrunnlag for livskvalitet, kultur og verdiskaping. Hvis vi ser på det mer næringsspesifikke, kan spørsmålet om vekt på generelle agronomi kontra temaer som er mer spesielle for næringsliv i fjellregionen, være viktig. Bygdenæringer i figuren nedenfor står for en mer sektornøytral tilnærming til verdiskaping og næringsutvikling. Poenget er å utnytte bygdesamfunnets muligheter og skape forutsetning for lokal endring. Vekt på agronomi

vil si å prioritere et avgrenset sett med bygdenæringer, dvs. de næringene som bygger på agronomiske kunnskaper og ferdigheter.

Agronomi	Lav	Høy
Bygdenæringer		
Høy	Unikt, (Jf. Høgskolen for landbruk og bygdeutvikling)	Krevende med mulighet for overlapping
Lav	Liten vekt på verdiskaping	Overlapping i mettet marked

Figur 5.2 *Illustrasjon av strategisk veivalg innenfor verdiskapingsfag: Bygdenæringer og agronomi*

En tilpasning med både høy vekt på både agronomi og bygdenæringer generelt, kan bli et krevende fagskoletilbud som både satser på bredde og dybde. Tilbudet kan imidlertid nyte godt av Høgskole- og forskningsmiljøet knyttet til Høgskolen for landbruk og bygdeutvikling i Rogaland. Det kan tenkes at det finnes temaer innenfor agronomi hvor det er behov for særlige dybdekunnskaper for landbruksproduksjon, eller annen forvaltning av planter og dyr i fjellregioner. Det biologiske eller agronomiske innholdet må imidlertid antas å bygge på mer generelle utdanning innenfor fagområdet. På den annen side er vekt på bygdenæringer generelt antagelig et tilbud som kan være mer unikt, selv om det har noen paralleller i det norske utdanningssystemet.

Den viktige faglige utfordringen kan være å definere et tydelig fagområde i krysningen mellom fjellregionens natur og vekstforhold og bygdeutviklingsperspektivet. Det er ikke mulig her å komme lenger i definisjonen av dette temaområdet, men det kan hende man med referanse f.eks. til arbeid med fjell-landbruk i EU kan finne gode referansepunkter for et tilbud som gir dybdekunnskap om muligheter og utfordringer i fjellregionen.

Det kan være et mål i seg selv å utvikle et fagtilbud og studiemiljø som har stor tiltrekningskraft på studenter generelt. I dette tilfellet er det imidlertid mer naturlig å se hensikten i å bidra til utdanning av betydning for utviklingen av fjellregionen som nærings- og bomiljø. Det betyr at de ferdighetene som utdanningen sikter mot, også skal svare til utfordringer og muligheter i regionene som står bak tilbudet. Figuren nedenfor skisserer noen stikkord både for innholdet i kompetansen og hvilke ferdigheter kompetansen skal underbygge. Figuren nevner fire ferdigheter som antas å ha vesentlig betydning for næringsutvikling i fjellregionene. Videre indikerer figuren også en mulig innretning av selve kompetansetilbudet for å bygge opp under disse ferdighetene. Her skisseres et kompetansetilbud som i stor grad er rettet mot utvikling av bygdenæringer generelt. Spesialkompetanse f.eks. innenfor agronomi kan være et grunnlag for utdanningen eller bli tilføyd ved andre tilbud.

Spesialisering: Næringsutvikling i fjellregioner

Figur 5.3 Illustrasjon av sammenheng mellom ferdighetsbehov og innretning av kompetansetilbud

Ut fra innretningen av kompetansen mot næringsutvikling med vekt på bygdenæringer i bred forstand, kan neste steg være å skissere selve fagplanene.

Dermed skal ringen være sluttet, fra forståelse av omgivelser og særtrekk ved fjellregionene, via forsøk på å vinne innsikt i selve ferdighetskravet, som f.eks. behovet for å forstå hvordan kulturelle verdier kan berike næringsutviklingsmuligheter og gi grunnlag for helhetlige strategier for ferdighetsutvikling. Hovedoppgaven som har vært utgangspunktet, er å utvikle et utdanningstilbud som skaper de ferdigheter som styrker fjellregionens evne til å utnytte sine utviklingsmuligheter og håndtere utfordringer som truer næringsgrunnlag og bosetting.

Referanser

- Arnesen, T., K. Overvåg, E. Glørsen, C. Schurman og Ø. Riise (2010). *Fjellområder og fjellkommuner i Sør-Norge. Definisjon, avgrensing og karakterisering*. ØF-rapport nr.: 08/2010.
- Budsjettnemnda for jordbruket (2012). Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken.
- Dæhlen, G. og I. Pettersen (2007). *Norsk frukt og grønt 2007*. NILF-rapport 2007–5.
- Flaten, O. og L. Rønning (2011). *Best på sau – faktorer som påvirker økonomisk resultat i saueholdet*. NILF-rapport 2011–3.
- Hegrenes, A. (2010). *Produksjonsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009*. NILF Notat 2010–14.
- Kjølseth, T. og I. Pettersen (2012). *Innovasjon i landbruket*. NILF Notat 2012–4.
- LMD. 2011. Meld. St. 9 (2011–2012). Melding til Stortinget: *Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords*.
- LMD. 2007. *Ta landet i bruk!* Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling 2007–2009. Utgitt av Landbruks- og matdepartementet.
- Pettersen, I., K. Nordskog, A.S. Prestvik og M. Svennerud (2012). *Inn på tunet – økonomien sett fra kommunene*. NILF.

Tidligere utgitt i denne serien – 2011

- 2011–1 Økonomien i jordbruket i Nord-Norge. Driftsgranskingene i jord- og skogbruk 2009 – Aktuelle artikler og tabellsamling 2005–2009. Øyvind Hansen, Ole Kristian Stornes, 81 s.
- 2011–2 Beregning av det norske kjøttforbruket. Mads Svennerud, Gro Steine, 18 s.
- 2011–3 Økonomien i jordbruket på Vestlandet. Trendar og økonomisk utvikling 2000–2009. Torbjørn Haukås, Anastasia Olsen, 86 s.
- 2011–4 Økonomien i landbruket i Trøndelag. Utviklingstrekk 2000–2009. Tabellsamling 2005–2009. Kjell Staven, Otto Sjelmo, Knut Krokann, Helge Bonesmo, Svein Olav Holien, Siv Karin Paulsen Rye, Liv Grethe Berge Frislid, Inger Sofie Murvold Knutsen, 16 s.
- 2011–5 Melding om årsveksten 2010. Normalårsavlinger og registrerte avlinger. Ola Wågbo, Oddmund Hjukse 16 s.
- 2011–6 Gårdsbasert entreprenørskap : en kvalitativ studie av muligheter, motiver og ressurser for entreprenørskap i landbruket. Asbjørn Veidal, 55 s.
- 2011–7 Økonomien i jordbruket i Agder-fylka og Rogaland 2009. Trendar og økonomisk utvikling 2000–2009. Tabellsamling 2005–2009. Lars Ragnar Solberg, Heidi Knutsen, Anastasia Olsen, 87 s.
- 2011–8 Regulering for organisering – markedsregulering i kjøttsektoren. Gro Steine, Arne Vasaasen, Anders Nordlund, Ivar Pettersen, 68 s.
- 2011–9 Økonomien i jordbruket på Østlandet. Utviklingstrekk 2005–2009. Tabellsamling 2005–2009. Terje Haug, 97 s.
- 2011–10 Konsekvenser i Rogaland av mulige endringer av gjødselvereforskrift. Heidi Knutsen, Aart van Zanten Magnussen, 57 s.
- 2011–11 Klimatiltak i landbruket – En gjennomgang av tiltak i Klimakur 2020. Ellen Henrikke Aalerud, Valborg Kvakkestad, 41 s.
- 2011–12 Vurdering av økonomi på utbyggingsbruk i mjølkeproduksjon i Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane 2008. Lars Ragnar Solberg, Liv Grete Frislid, 48 s.
- 2011–13 Tid for satsing på landbruk i Afrika. Ellen Henrikke Aalerud, Anna Birgitte Milford, 29 s.
- 2011–14 «Føre var» i laksenæringen: Tid for kollektiv håndtering av underdekning av fiskeolje. Gro Steine, Ragnar Tveterås, Ivar Pettersen, 31 s.
- 2011–15 Rensekostnader ved innføring av miljøvennlige spredningsmetoder for husdyrgjødsel. Julie Nåvik Hval, Knut Krokann, 30 s.
- 2011–16 Inntekt, sparing og investering i jordbruket. Agnar Hegrenes, 30 s.
- 2011–17 Dette nummeret er blitt hoppet over i notatnummereringen. Det finnes følgelig ikke noe notat med dette nummeret.
- 2011–18 Verdiskaping i jordbruket i Aust- og Vest-Agder. Heidi Knutsen, Torbjørn Haukås, 37 s.

Tidligere utgitt i denne serien – 2012

- 2012–1 Environmental and climate analysis for the Norwegian agriculture and food sector and assessment of actions. John Hille, Christian Solli, Karen Refsgaard, Knut Krokann, Helge Berglann, 153 s.
- 2012–2 Støtte til økologisk landbruk. Oddmund Hjukse, Ole Kristian Stornes, 42 s.
- 2012–3 Utbyggingsbruk i Hordaland. Torbjørn Haukås, 52 s.
- 2012–4 Innovasjon i landbruket. Trygve Kjørseth, Ivar Pettersen, 29 s.
- 2012–5 Hva skal det være: epler i løsvekt eller emballert? Butikkforsøk med norske, økologiske epler. Anna Birgitte Milford, 31 s.
- 2012–6 Handlingsrommet for konkurransedyktige verdikjeder for mat. Ellen Henrikke Aalerud, Julie Nåvik Hval, Ivar Pettersen, Johanne Kjuus, 99 s.
- 2012–7 Fleire dyr på sommerferie? Evaluering av beiteordningene. Agnar Hegrenes, Julie Nåvik Hval, Leif Jarle Asheim, Mads Svennerud, 102 s.
- 2012–8 Økonomien i jordbruket i Nord-Norge 2010. Øyvind Hansen, 73 s.
- 2012–9 Økonomien i landbruket i Trøndelag i 2010. Utviklingstrekk 2001–2010. Tabellsamling 2006–2010. Inger Sofie Murvold Knutsen, Svein Olav Holien, Knut Krokann, Siv Karin Paulsen Rye og Kristin Stokke Folstad, 87 s.
- 2012–10 Økonomien i jordbruket på Østlandet. Utviklingstrekk 2006–2010. Tabellsamling 2006–2010. Terje Haug, 87 s.
- 2012–11 Betalingsvillighet for landbrukets produksjon av kollektive goder. En litteraturgjennomgang. Arild Spissøy, Anna Birgitte Milford, Sjur Spildo Prestegard, 36 s.
- 2012–12 Melding om årsveksten 2011. Normalårsavlinger og registrerte avlinger. Ola Wågbo, Oddmund Hjukse, 18 s.
- 2012–13 Økonomien i jordbruket på Vestlandet. Trendar og økonomisk utvikling 2001–2010. Heidi Knutsen, Torbjørn Haukås og Anastasia Olsen, 72 s.
- 2012–14 Økonomien i jordbruket i Agder-fylka og Rogaland. Trendar og økonomisk utvikling 2001–2010. Tabellsamling 2006–2010. Heidi Knutsen, Torbjørn Haukås, Anastasia Olsen, 78 s.
- 2012–15 Økologisk frukt og bær i Norge. Hvor mye produseres og hvordan omsettes det? Anna Birgitte Milford, 33 s.
- 2012–16 Utbyggingsbruk i Hordaland – del 2. Torbjørn Haukås, 40 s.
- 2012–17 Grensehandel – utvikling, årsaker og virkning. Anna Birgitte Milford, Arild Spissøy og Ivar Pettersen, 57 s.
- 2012–18 Utbyggingsbruk i Østfold og Akershus. Gry-Heidi Ruud-Wethal, Lars Johan Rustad og Ingrid Fjellstad Luke, 41 s.
- 2012–19 Verdiskaping i jordbruk, skogbruk og tilleggsnæringar i Rogaland. Heidi Knutsen og Torbjørn Haukås, 62 s.
- 2012–20 Verdiskaping i Møre og Romsdal. Siv Karin Paulsen Rye, 61 s.
- 2012–21 Pelsdyrhold i Norge – avvikling, arbeidsforbruk og selskapsform. Ivar Hovland og Erik Bøe, 17 s.
- 2012–23 Gjennomgang av de direkte og kostnadssenkende tilskuddene over reindriftsavtalen. Valborg Kvakkestad og Ellen Henrikke Aalerud, 81 s.
- 2012–24 Dekningsbidragskalkyler Nord-Norge. Ole Kristian Stornes, 45 s.
- 2012–25 Fordeling av produktivetsframgang. Enkelte teorielement og litt empiri. Agnar Hegrenes, 44 s.

ADRESSE HOVEDKONTOR

Postadresse:	Kontoradresse:	Telefon: 22 36 72 00
Postboks 8024 Dep	Storgata 2-4-6	Telefaks: 22 36 72 99
0030 OSLO		E-post: postmottak@nilf.no
		Internett: www.nilf.no

ADRESSE DISTRIKTSKONTORER

Bergen	Postadresse:	Postboks 7317, 5020 BERGEN
	Telefon:	22 36 72 40
	Telefaks:	22 36 72 99
	E-post:	postmottak-Bergen@nilf.no
Trondheim	Postadresse:	Postboks 4718 – Sluppen, 7468 TRONDHEIM
	Telefon:	73 19 94 10
	Telefaks:	73 19 94 11
	E-post:	postmottak-Trondheim@nilf.no
Bodø	Postadresse:	Statens hus, Moloveien 10, 8002 BODØ
	Telefon:	22 36 72 51
	Telefaks:	22 36 72 99
	E-post:	postmottak-Bodo@nilf.no

ISBN 978-82-7077-849-2
ISSN 0805-9691

